

Dileme transnacionalne civilne družbe v Evropski uniji

POVZETEK: Avtorica v kontekstu globalizacije obravnava spreminjanje vloge nacionalne države ter vzpostavljanje in pozicioniranje transnacionalnih družbenih prostorov. Izpostavlja individualno angažiranje lokalnih, regionalnih, meddržavnih ali virtualnih (oz. na teritorij ali prostor nevezanih) akterjev (politične, civilnodružbene ali ekonomske sfere), ki vstopajo v odnose kooperativne dejavnosti in na ta način spletajo in izgrajujejo transnacionalne vezi oz. se pogajajo o njih. Razpravo o omrežjih transnacionalnih povezav umešča v kontekst EU s specifičnim ciljem utemeljevanja možnosti konsolidacije transnacionalne civilne družbe na ravni EU. Opozori na vrsto konceptualnih in empiričnih nedorečenosti, ki se pojavljajo tako v okviru znanstvene obravnave kot pri praktičnem udejanjanju transnacionalne civilnodružbene kooperacije na ravni EU. Obravnavane so praktične rešitve problemov opredeljevanja transnacionalne civilne družbe na ravni EU, tako glede definiranja akterjev, smisla njihovega delovanja kot tudi mehanizmov sodelovanja s telesi EU, ki naj bi omogočili vključitev civilnodružbenih organizacij kot legitimnih partnerjev v procese vladanja v EU.

KLJUČNE BESEDE: transnacionalni prostori, nacionalna država, globalizacija, civilna družba, Evropska unija

1 Uvod

Eden glavnih »krivcev«, ki botruje regionalnemu in transnacionalnemu povezovanju oz. prisiljuje nacionalne in lokalne akterje ter državo v nove oblike sodelovanja, je globalizacija. V njej gre iskati tudi vzroke za nastajanje Evropske unije (EU). Začetni evropski integracijski naporji so bili usmerjeni predvsem na gospodarsko področje. Šest držav članic Evropske skupnosti za premog in jeklo (ESPJ) – Francija, Nemčija, Italija, Belgija, Nizozemska in Luksemburg – je 25. marca 1957 podpisalo Rimsko pogodbo, s katero sta bili ustanovljeni Evropska gospodarska skupnost (EGS) in Evropska skupnost za atomsko energijo (Euratom). EGS, ESPJ in Euratom so postale temelj sodobne EU. Njihov namen je bilo ustvarjanje gospodarske skupnosti, ki bi temeljila na prostem pretoku blaga, storitev in delavcev ter se kot takšna lažje soočala z izzivi globalizacije, predvsem s konkurenco ZDA in Japonske na svetovnem trgu.

Ob začetku oblikovanja skupnosti torej njenim državljanom¹ in njihovi participaciji niso posvečali pretirane pozornosti. Delovanje skupnosti je bilo skorajda izrecno omejeno

1. Koncept državljanstva EU je bil uveden z Maastrichtsko pogodbo leta 1993.

na ekonomska vprašanja. Z razvojem integracijskih procesov pa se je začela kasnejša EU soočati tudi z vprašanji sodstva, zunanje politike in obrambe, skupne ekonomske in monetarne politike itd. – in kar je ključno, odločitve na ravni EU imajo vse močnejši neposreden vpliv na vsakdanje življenje njenih državljanov. Pojavljajo se strahovi, da bo prenašanje moči odločanja na institucije EU spodkopalo demokratične temelje držav stare celine ter reduciralo sposobnost vplivanja in delovanja državljanov². Hkrati se pojavlja še problem nizke participacije³ in nizkega zaupanja državljanov v institucije EU, kar nazorno kažejo raziskave javnega mnenja (CEC 2005)⁴ ali raziskave vrednot Evropejcev, kot je npr. »European Values Study« (1999/2000) (Halman 2001). Zaradi paradoksalne situacije, ko vse več odločitev institucij EU neposredno vpliva na življenje ljudi, hkrati pa se povečuje nezanimanje in neparticipativnost državljanov, postaja legitimnost takšnega političnega odločanja vse bolj vprašljiva. Izrazi, kot sta »izguba stika z državljani« ali »demokratični deficit«, postajajo ustaljene fraze, povezane s procesom evropskih integracij. Pri iskanju rešitev iz omenjene situacije se kot pomemben akter preseganja omenjenega stanja pogosto izpostavlja civilna družba, natančneje transnacionalna civilna družba, organizirana na ravni EU, ki naj bi s svojo intermediarno vlogo povezala »male življenjske prostore« (državljanov EU) s supranacionalnimi »megastrukturami« (institucijami EU). Pomembno število civilnodružbenih organizacij je že izoblikovalo specifične strukture (pogosto v obliki federacij) za mediacijo pri evropskih institucijah. Te strukture so neposredno organizirane na evropski ravni. Obstajajo pa tudi številne organizacije, ki čeprav niso organizirane na evropski ravni v strogem pomenu te besede, delujejo na nacionalni, regionalni, lokalni ali globalni ravni in vključujejo vidike evropskih integracij.

Kljub močnemu razmahu civilnodružbenih omrežij na ravni EU njihovo opredeljevanje ostaja dokaj nedorečeno, njihovo delovanje, vpliv, vloga ipd. pa sorazmerno

-
2. Osnovno načelo politične sfere je participacija državljanov v institucijah reprezentativne demokracije (stranke, parlament itd.). Odločanje in z njim skladno izvajanje politične moči sledi maksimi legitimnosti in načelu, da sta moč in dominacija lahko uveljavljeni le s pristankom tistih, nad katerimi se izvajata (Held 1996).
 3. Upad participacije državljanov EU v političnih procesih lahko ponazorimo z volilno udeležbo na volitvah poslancev v Evropski parlament. Uradni podatki namreč kažejo, da od leta 1979 prihaja do postopnega, a močnega upada udeležbe na volitvah. Medtem ko se je leta 1979 volitev v Evropski parlament udeležilo 63 % državljanov članic EU, ta odstotek od tedaj vztrajno pada – leta 1984 je bila udeležba 61%, leta 1989 je bila 58,5%, leta 1994 56,8%, leta 1999 49,8%, leta 2004 pa se je volitev udeležilo le še 45,5 % državljanov EU (vir: Collaboration EP, Eos Gallup Europe, dostopno na: http://www.elections2004.eu.int/ep-election/sites/en/results1306/turnout_ep/index.html).
 4. Po podatkih Eurobarometra 63, ki je bil izveden spomladi 2005, 53 % evropskih državljanov meni, da nimajo vpliva na dogajanje v EU (njihov glas v EU ne šteje), medtem ko jih 38 % meni nasprotno. 53 % je tudi zadovoljnih z delovanjem demokracije v njihovi državi, odstotek respondentov, ki so zadovoljni z delovanjem demokracije v EU, pa je nižji – 49 %. Opazen je tudi upad zaupanja v evropske institucije. Zaupanje v Evropsko komisijo je v prvi polovici leta 2005 močno upadlo (z 52 % jeseni 2004 na 46 % spomladi 2005); podobno je upadlo tudi zaupanje v Evropski parlament (s 57 % jeseni 2004 na 52 % spomladi 2005) (CE 2005).

neraziskani. Namen pričujočega prispevka je osvetliti koncept transnacionalnih omrežij, pri čemer bo posebna pozornost posvečena transnacionalnim omrežjem civilne družbe v EU. Z iskanjem odgovorov na vprašanja: Kdo so akterji civilnodružbenih omrežij na ravni EU?; Kakšna je njihova vloga?; Kakšni so njihovi mehanizmi sodelovanja v odločevalskih procesih na ravni EU?, bom ugotavljala, ali omrežja transnacionalne civilne družbe v EU postajajo pomemben dejavnik evropskih integracij.

2 Transnacionalna omrežja kooperacije kot prihodnost združene Evrope?

V sodobnosti so nastale institucije, za katere sta značilna svojevrsten vzorec in dinamika razvoja. Nacionalna država je verjetno ena najpomembnejših modernih institucij. Kljub njeni pomembnosti pa mnogi dvomijo v možnost njenega obstoja in v kontekstu soočanja z globalno realnostjo napovedujejo prevlado transnacionalnih institucij ter »smrt« nacionalne države⁵ (glej npr. Horsman in Marshal 1995). Sicer res ne vemo, kaj nam prihodnost prinaša, a zaenkrat lahko opazimo, da nacionalna država kljub potekajočim procesom transnacionalnega povezovanja in globalizacije ostaja močna sila (Robinson 2004; Gibney et. al. 1999). Izpostaviti velja, da je bila država kljub svojemu avtonomnemu statusu že od svojih nastankov tudi del procesa interaktivnih primerjav z drugimi državami. Giddens (1999) npr. zagovarja idejo, da je bil razvoj suverenih držav od njihovih začetkov dalje odvisen predvsem od reflektivnosti vrste odnosov med državami. Razvoj modernih držav so torej omogočile globalne norme kot temelj za vse večjo homogenizacijo nacionalnih entitet znotraj umetno začetanih in dogovorjenih meja države. Poudarjanje izomorfности ljudi ter pravna in teritorialna suverenost sta tako po Giddensovem mnenju možni le v okviru refleksije do globalnega. Immanuel Wallerstein (1999) to globalno imenuje moderni svetovni sistem. V svoji teoriji svetovnega sistema poudarja, da je bila vzpostavitev strukture (tako imenovanih suverenih držav, ki delujejo v okviru zahtev meddržavnega sistema) neločljiv del nastanka kapitalističnega svetovnega gospodarstva in nujna prvina v njegovem strukturiranju. Razvoj državnih struktur, njihova zmožnost, da so pridobile notranjo moč in moč v razmerju do drugih držav v svetovnem sistemu, je odseval razvoj modernega svetovnega sistema kot integralne celote. Države za Wallersteina (1999) nikoli niso bile avtonomne entitete, ampak preprosto ena izmed pomembnejših institucionalnih značilnosti svetovnega sistema. Imele so moč, ki pa ni bila neomejena, poleg tega so nekatere imele več moči kot druge. A le za svetovni sistem lahko rečemo, da je imel določen produkcijski način. To je bil in še vedno je kapitalistični sistem, ki deluje na primatu neskončne akumulacije kapitala, tako da nazadnje vse spremeni v tržno blago. Tržna ekonomija predstavlja univerzalizem, potencialno globalno družbeno interakcijo in menjavo in naj bi bila kot taka po mnenju vrste avtorjev (Cerny 1999; Mann 1997) institucija, ki ogroža tradicionalne družbe, solidarnost ter nacionalno enotnost in avtonomijo države. Te skeptične poglede poskuša v

5. Kenichi Ohmae (1999) npr. meni, da živimo v svetu brez meja, v katerem nacionalna država postaja utvara, politiki pa izgubljajo dejansko moč.

okviru svojega sistemskega pozicioniranja nacionalne države presojeti tudi Wallerstein (1999: 19).

Država kot del sistema, kot institucija sistema ne glede na svoje posebne oblike privzema sistemu imanenten kapitalistični pritisk. Če bodo državne politične strukture, podjetja in državne uprave poskušale sprejemati odločitve po kakšni drugi logiki (kar seveda pogosto počnejo) bodo za to plačale visoko ceno. Posledica tega je, da bodo bodisi spremenile način delovanja bodisi izgubile oblast ali zmožnost vplivanja na sistem (primer komunizma). Delovanje države se torej lahko samovoljno spremeni, vendar je pozitivno, če te spremembe sledijo zahtevam sistema.

V tem smislu bi morda lahko govorili o dvojnosti narave odnosa nacionalno – globalno, ki je bila prisotna v vsej zgodovini »državnosti sveta«. Gre za hkratnost vzpostavljanja in ogrožanja države s strani svetovnega sistema.⁶ Nacionalno državo in njene strukture bi torej lahko ogrožala sprememba sistema, ki jo je vzpostavil. Ogrožal naj bi jo prehod iz kapitalističnega svetovnega sistema v globalni elektronski medijski svetovni trg pod okriljem transnacionalnih institucij. Vendar zaenkrat kljub že vidnim procesom deteritorializacije, diasporičnosti in transnacionalizacije sveta nacionalna država ostaja močna sila. Obstoja nacionalnih držav kot pomembnega organizacijskega načela družbenega življenja torej tudi v razmerah globalizacije ne moremo zanikati (Burton v Svetličič 1996: 146).

Zakaj v kontekstu evropskih povezav oz. vzpostavljanja odnosa med transnacionalnimi entitetami in nacionalnim kontekstom omenjam globalizacijo? Razlog za to je v podmeni, da je ta glavni vzrok za oblikovanje regionalnih in transnacionalnih povezav oz. da globalizacija »sili« nacionalne entitete in državo v nove oblike sodelovanja, ki segajo prek meja držav in imajo kot takšne seveda posledice za suverenost in vpliv delovanja posameznih nacionalnih akterjev (Robinson 2001; Shaw 1997). Če se pri utemeljevanju omenjenih trditvev omejimo na Beckovo (1997, 2003) argumentacijo nujnosti transnacionalnih povezav, je potrebno v prvi vrsti izpostaviti njegov odnos do nacionalne države. Beck meni, da je nacionalna država v svojem bistvu na teritorij vezana enota, kar pomeni, da njena moč in oblast temeljita v vezanosti na določen kraj. Svetovna družba nacionalno državo spodkopava, jo relativizira, saj jo v navzkrižju z njenimi teritorialnimi mejami premrežuje multiplo, na kraj nevezano množstvo družbenih krogov, komunikacijskih omrežij, tržnih odnosov in načinov življenja. To je mogoče opaziti v vseh »stebrih« nacionalno-državne avtoritete: na področju davkov, oblastvenih nalog policije, v zunanji politiki, pri vojaški varnosti itd. Globalizacija torej na glavo postavlja podmeno, da živimo in delujemo v zaprtih in vzajemnih prostorih nacionalnih držav z

6. Sistemi imajo meje, četudi spremenljive, imajo pravila, četudi se razvijajo, imajo tudi vgrajene mehanizme, ki jih vračajo v ravnovesje in poskrbijo za to, da razmeroma veliki odkloni – namerni ali naključni – od pričakovanih vzorcev navadno povzročijo le razmeroma majhne srednjeročne spremembe. Vendar to ne pomeni, da so sistemi statični. Pretresajo jih protislovja, in ker jih poskušajo uskladiti, se v njih kažejo večstoletni trendi. V daljšem obdobju se zato sistemi lahko zelo oddaljijo od ravnovesja, ko pa se to zgodi, kot taki ne morejo več preživeti. Tedaj pridejo do razpoptja in se nazadnje preobrazijo v druge sisteme ali pa jih drugi sistemi nadomestijo (Wallerstein 1999: 16).

ustrezajočimi nacionalnimi družbami.⁷ Globalizacija predstavlja izkušnjo, ki kaže na to, da je vsakdanje delovanje v različnih dimenzijah gospodarstva, informacijsko-komunikacijskih tehnologij, ekologije, tehnike, transkulturnih konfliktov in civilne družbe izgubilo meje, s tem pa je že v osnovi postalo nekaj, kar je znano in hkrati nepojmljivo, težko dojemljivo, vendar z močjo, ki jo lahko vsakdo izkusi, elementarno preobraža vsakdanjik in nas vse sili k temu, da se odzivamo in prilagajamo (Robinson 2003; Gibney et. al. 1999). Globalnost pomeni, da se enost nacionalne države in nacionalne družbe krha, saj se oblikujejo nove vrste razmerij moči in konkurence, konflikti in presečišča med nacionalno-državnimi enotami in njihovimi akterji na eni strani ter transnacionalnimi akterji, identitetami, socialnimi prostori, položaji in procesi na drugi. Kot posledica omenjenih procesov se v družbeni realnosti združeno porajajo nasprotujoči si procesi: »Globalizacija in regionalizacija, vezanje in fragmentacija, centralizacija in decentralizacija so dinamike, ki sovpadajo, kakor dve plati iste medalje« (Beck 2003: 47).

Lep primer tega je EU. Nastala je kot odgovor na konkurenco ZDA in Japonske na svetovnem trgu. Oblikujoči se sestav institucij, imenovan EU, predstavlja več kot samo notranji evropski trg. Z uvedbo evra se ni odprl le skupni monetarni prostor, temveč se je s tem izoblikovala tudi politično-administrativna nuja, da probleme v zvezi z usklajevanjem in sledenjem skupnemu cilju razrešujemo politično. Tako se druga pred drugo še vedno v glavnem z okopi zavarovane nacije in kulture – francoska, nemška, španska itd. – razpirajo tako rekoč od znotraj navzven in se med seboj povezujejo iz nuje, s tem pa prihaja na dan tisto, kar je doslej veljalo le na prikrit način – da namreč »ne obstaja ena Evropa, temveč veliko Evrop: Evropa nacij, Evropa regij, civilizacij, Evropa različnih interesnih združenj itd.« (Beck 2003: 97). Dialektika procesa evropskega združevanja npr. pomeni, da se državljani Severne Irske zoper odločitve britanskih oblasti lahko pritožijo na Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu, da Katalonija lahko zaobide Madrid, da Velika Britanija lahko »preigra« Pariz s tem, da se obrne na Bruselj ali pa se poveže z drugimi regijami. Tudi v tem razpoznavamo oblikujoči se tok: globalizacija – regionalizem – subregionalizem – transnacionalnost.⁸

7. Kot primer takšnega stanja lahko navedemo transnacionalno podjetništvo, ki se odmika od nacionalne države, saj globalizacija onemogoča tisto, kar je v kapitalizmu morda latentno vedno veljalo, vendar v stadiju njegove socialne državnodemokratske obrzdanosti ostaja prikrito, da podjetja, še posebej tista, ki delujejo globalno, nimajo samo ključne vloge pri oblikovanju gospodarstva, temveč vplivajo na družbo kot celoto – pa čeprav »le« s tem, da družbi lahko odtegujejo materialne vire (kapital, davke, delovna mesta). Delovna mesta lahko izvažajo tja, kjer so stroški in obveznosti v zvezi z izrabo delovne sile čim nižji. Kraj investiranja lahko samodejno ločijo od kraja, kjer proizvajajo, tega pa od kraja plačevanja davkov in od kraja bivanja. Medsebojno lahko »izigravajo« države oz. posamezne kraje s postavljanjem pogojev obdavčitve in infrastrukturnih storitev; nacionalne države lahko tudi kaznujejo, če veljajo za »nenaklonjene investitorju«. Tako so npr. v Nemčiji dobički podjetij od leta 1979 narasli za 90 %, plače za 6 %. Toda prihodek od davka na plače se je v zadnjih desetih letih podvojil, prihodek od davka na dohodke pravnih oseb pa se je prepolovil, znaša le še 13 % celotnega prihodka od davkov (Beck 2003).

8. Globalizacija, je zapisal R. W. Cox (1997), pospešuje makroregionalizem, ta pa mikroregionalizem. Tako npr. ugotovimo, da za revne regije mikroregionalizem ni le sredstvo potrjevanja

Vendar: »Zakaj Evropa? Zakaj ne Helga, ali babica, ali brezdomci tu poleg ali pa na drugi strani zemeljske oble?« se sprašuje Beck (2003: 202). Za kaj gre, ko gre za Evropo? Za subvencioniranje cen mleka? Za ekskluzivno Evropo, torej graditev evropske trdnjave? Ali pa gre za inkluzivno Evropo, ki sebe dojema kot političnega krotilca gospodarske globalizacije, ki to globalizacijo dejavno politično oblikuje? Osrednji uvid, osrednji pristop se glasi: Brez Evrope ni odgovora na globalizacijo (Beck 2003). Torej tega, kaj Evropa je oz. kaj naj bo, ne moremo pričarati iz preteklosti, temveč zasnuti kot politični odgovor na vprašanje prihodnosti – na vseh tematskih področjih: na trgu dela, v ekologiji, pri socialni državi, mednarodnih integracijah, političnih svoboščinah, temeljnih pravicah itd. Hkrati ne smemo pozabiti, da se le v transnacionalnem prostoru, imenovanem EU, politika posamezne države članice iz objekta ogrožajoče globalizacije lahko spremeni v subjekt, ki globalizacijo oblikuje (Rumford 2000).

Koncept transnacionalnih socialnih prostorov je teorija srednjega dosega. Nacionalno-državni pogled na družbo presega s tem, ko vsebinsko teorijo družbe, predstavo o nacionalno-državno ločenih družbenih svetovih nadomesti s tretjimi življenjskimi formami, tj. transnacionalno integriranimi, dane meje spodkopavajočimi in prehajajočimi delovanjskimi prostori družbenega (Gosewinkel et. al. 2004; Anheier in Katz 2004). Hkrati ti prostori presegajo meddržavne in internacionalne realnosti, saj temeljijo na individualnih prizadevanjih akterjev in ne celotnih sistemov. Povedano drugače, realnopolitični, na države osredinjeni model poudarja prednost in suverenost držav. V tem kontekstu lahko govorimo o meddržavnih odnosih, v okviru katerih načelo suverenosti preprečuje vmešavanje v notranje zadeve suverenih (drugih) držav in njenih akterjev. Internacionalistični model je nadaljevanje realnopolitičnega pojmovanja. V njem imajo države še naprej osrednjo vlogo, obdržijo tudi primarno odgovornost za pravice posameznika. Kljub temu na njihovo delovanje vpliva in ga v neki meri tudi preobraža razvijajoči se internacionalni konsenz o normah človekovih pravic, saj meddržavne vladne in civilnodružbene organizacije skušajo dobiti pomembnejšo vlogo pri njihovem varovanju. V nekaterih situacijah jim to tudi uspeva, toda učinkovitost njihovega delovanja je v okviru internacionalističnega modela vendarle odvisna od sodelovanja držav (Gibney et. al. 1999). V središču analize pa je transnacionalni model, ki ne postulira vključenosti nacionalnih struktur, temveč so središčni akterji individualna prizadevanja oz. povezave med posamezniki in/ali meddržavnimi organizacijami. Privilegij države, da lahko deluje svetovno, se s tem tako od spodaj navzgor kakor tudi od zgoraj navzdol vse bolj postavlja pod vprašaj, in sicer toliko bolj, kolikor bolj se kaže možnost razvitja transnacionalnih prostorov civilne družbe oz. kolikor se to razvijanje tudi udejanja

lastne kulturne identitete, omogoča jim tudi to, da od institucij na makroregionalni ravni zahtevajo denar za zagotavljanje politične stabilnosti in za ustrezno ekonomsko delovanje. O tovrstnih prerazporeditvah se odloča na makroregionalni in ne več na nacionalno-državni ravni, vendar je uporaba prerazdeljenega denarja decentralizirana. Globalizacija socialne strukture torej pomeni, da nastajajo nove različice meje presegajočih organizacij, in sicer transnacionalne, internacionalne, makroregionalne, znotrajnacionalne, mikroregionalne, mestne in lokalne. Okrog te administrativne lestvice tvorijo funkcionalna omrežja združenj, mednarodnih organizacij, nevladnih organizacij, tudi strokovnjakov in internetnih uporabnikov.

(Kaldor 2003 et. al.; Gibney et. al. 1999). Pri tem ne gre za uveljavljanje transkulturnega ali transnacionalnega konsenza na določeno temo, temveč je v ospredju predvsem kooperativno ravnanje in kooperativna dejavnost (Beck 2003). Gre za deloma kodificirane, deloma nekodificirane postopke, v katerih se spletajo in izgrajujejo transnacionalne vezi oz. se o njih pogaja – gosto večdimenzionalno tkanje iz vzajemnih sprepletenosti in obveznosti, ki naj bi bile nosilke ideje nekakšne kozmopolitanske demokracije in bi omogočile njeno udejanjanje (Edwards 1999).

Takoj ko solidarnost in skupnost izgubita svoje naravno mesto (nacionalno državo), se sesuje lepa urejenost družbe, v kateri so različne oblasti vpete druga v drugo. Ni več velikih odločitev, iz katerih bi lahko izhajale male odločitve, nobenih zakonov ni več, iz katerih bi lahko izvajali predpise. Tako kot občina ni več vsebovana samo v regiji in regija ne samo v nacionalni državi, se tudi ne da več izpeljati malih odločitev iz velikih. Kriza prostorsko omejenega pojma moči se tako izrazi v krizi odločanja. Odločitve se ne sprejemajo več na linearen način, v katerem ima vsaka institucija trdno zamejene pristojnosti; namesto tega se pristojnosti drobijo in tradicionalna politična debata, razpravljanje o načelih in temeljnih idejah, ideologiji, družbenem redu vse bolj blede, oz. še več: se razkraja. S tem postane tradicionalna politična razprava odslikava procesa odločanja, v katerem se zrcali dejstvo, da se je ta proces profesionaliziral (Beck 2003: 143).

Vendar (nacionalna) država ni samo »zastarela«, temveč je tudi neizogibna, in to ne le kot porok notranje politike in geopolitike, temeljnih političnih pravic itd., temveč tudi zato, da bi politično oblikovala in transnacionalno regulirala proces globalizacije (Shaw 1997). Ob tej podmeni lahko transnacionalne države pojmuje in razvijamo kot »realistične utopije« neke tretje poti (Giddens 2000). Udejanjanje transnacionalne države se povezuje z naslednjo postavko: sodelujoče nacionalne države morajo biti notranjepolitično zaznavno vpete v povezovalne procese kooperacije skupnosti držav, ki zavezuje h kozmpolitizmu.⁹ Zato je odločilno vprašanje to, ali se v civilnih družbah in v političnih javnostih režimov, ki se vse bolj obsežno zraščajo, lahko porodi zavest o nujni kozmopolitski solidarnosti. Le zaradi tega pritiska preobrazbe zavesti državljanov, ki učinkuje na notranjo politiko, se bo lahko spremenilo tudi samorazumevanje tistih dejavnikov, ki so zmožni globalnega delovanja, in sicer v tem smislu, da bodo sebe vse bolj razumevali kot člane skupnosti, ki so brez alternative prisiljeni medsebojno sodelovati in s tem tudi vzajemno upoštevati interese drug drugega (Beck 2003: 144).

9. Giddens (2000) vsemu navkljub meni, da nacionalna država ne izgublja pomena. Vloga posamičnih vlad se kvečjemu širi, nikakor pa jih globalizacijski proces ne odpravlja. Države imajo in bodo vsaj v bližnji prihodnosti še vedno zadržale upoštevanja vredno upravno, gospodarsko in kulturno oblast tako doma kot tudi na mednarodnem področju. Vendar pa jo bodo vedno bolj lahko izvajale le, če bodo aktivno sodelovale med seboj, s svojimi lastnimi lokalnimi in regionalnimi oblastmi in z mednarodnimi povezavami in združenji. Oblast se tako manj enači z vlado – v smislu nacionalne vlade – in vedno bolj v širšem nacionalnem kontekstu. Vladanje se vedno bolj nanaša na posamezne vrste administrativnih in zakonodajnih pristojnosti. Združenja, ki bodisi niso del vlad – npr. NVO – ali pa so po svoji naravi celo nadnacionalna, pa v procesu vladanja prispevajo svoj delež (Giddens 2000: 40–42).

Model transnacionalne države zanika nacionalno državo, zato pa potrjuje samo državo (njen pomen). Razumevanje države osvobaja iz teritorialne pasti teorije nacionalne države in ga odpre za takšno pojmovanje države, ki a) spoznava globalnost v njeni mnogorazsežnosti, in b) v določitvi in organiziranju transnacionalnega vidi ključ novega definiranja in revitalizacije političnega (ne le v državnem, temveč tudi v civilnodružbenem smislu).

Transnacionalne države pa po drugi strani tudi niso internacionalne države ali supranacionalne države (torej regionalne svetovne družbe), saj je referenčna točka tovrstne modelne tvorbe – internacionalna organizacija, multilateralizem ali politika na več ravneh znotraj supranacionalnega sistema – še vedno nacionalna država kot izhodiščna točka, ki jo je treba preseči s pomočjo občin norm ali posebne recipročnosti med državami članicami (politika več ravní). Tudi transnacionalne države velja razumeti kot model meddržavnega sodelovanja s to razliko: znotraj teorije transnacionalnih držav politični koordinatni sistem ne izhaja več iz nacionalnega zamejevanja in nasprotipostavljenosti, temveč poteka vzdolž osi globalizacija – lokalizacija. Transnacionalne države so torej »globalne« države, ki sebe po načelu vključevanja razlik, tj. inkluzivnega razločevanja, razumevajo kot »provinc« svetovne družbe in iz tega dobivajo svojo pozicijo – na svetovnem trgu in v policentrični svetovni politiki (Beck 2003: 145–146). Nosilci samega procesa transnacionalizacije pa so individualna prizadevanja oz. povezave med individuumi, lokalnimi, regionalnimi, meddržavnimi ali virtualnimi (oz. na teritorij ali prostor nevezanimi) organizacijami (iz politične, civilnodružbene ali ekonomske sfere), ki vstopajo v odnose predvsem (zaželeno) kooperativnega ravnanja in kooperativne dejavnosti (Beck 2003) in na ta način spletajo in izgrajujejo transnacionalne vezi oz. se o njih pogajajo.

3 Težave pri opredeljevanju transnacionalne civilne družbe v EU

Ko Silvo Devetak (1999) razmišlja o smereh oblikovanja prihodnjih struktur države v kontekstu EU, meni, da procesi integracije prinašajo proliferacije državnih struktur ne samo na nacionalni, ampak tudi na lokalnih in regionalnih ravneh znotraj države ter na supranacionalnih in internacionalnih ravneh med državami. Racionalizacija in širjenje lokalnih birokracij, ki se soočajo z zahtevami ekonomskega prestrukturiranja, naj bi vodili v krepitev javnega pritiska, ki bo temeljil na učinkovitejših posvetovalnih mehanizmih in zahtevah s strani lokalnih, etničnih, verskih in drugih skupnosti, kot alternativa ustaljenim političnim odločevalskim procesom. Devetak (1999) kot najverjetnejši rezultat omenjene situacije opisuje tvorjenje omrežij stikov, koalicij in interakcij znotraj nacionalnih družb, ki niso pod centralnim nadzorom ali vplivom političnih organov vlade, in med njimi. Takšna kvalitativna in kvantitativna rast subnacionalnih, internacionalnih in transnacionalnih akterjev in povezav pa bo hkrati vplivala na nadaljevanje in krepitev potekajoče penetracije meja držav. Devetak (1999) pri opisovanju omenjene situacije govori o prihodnosti. Ob prebiranju vrste uradnih dokumentov ter prepisov sej in seminarjev evropskih teles (npr. Odbora za gospodarske in socialne

zadeve in Evropske komisije) ter del posameznih raziskovalcev (Stone Sweet in Sandholz 1998, Armstrong 2001) pa je mogoče domnevati, da se ta prihodnost že odvija, čeprav je potrebno hkrati priznati, da z njenim opisovanjem in opredeljevanjem tako v znanosti kot na ravni implementacije obstaja vrsta težav. Kot bo podrobneje opisano v nadaljevanju, se v primeru transnacionalnih civilnodružbenih povezav v Evropi zaplete že na začetku – pri vprašanju, kdo so akterji transnacionalne civilne družbe. Močni so tudi dvomi o tem, ali sploh obstaja evropska transnacionalna civilna družba. Težavnost opredeljevanja do določene mere izhaja že iz nejasnosti konceptualizacije civilne družbe. Ugotovimo lahko, da obstaja določeno strinjanje o definiranju civilne družbe kot »avtonomne družbene sfere idej, vrednot, institucij, organizacij, omrežij in posameznikov, ki je locirana med družino, državo in trgov, za katero je značilna intermediarna pozicija posredovanja med formalnim in neformalnim, zasebnim in javnim ter profitnim in ne-profitnim« (Anheier et. al. 2001: 15). Pritrdimo lahko tudi Jacquesu Delorsu, bivšemu predsedniku Evropske komisije, ki meni, da se »civilna družba in pojmovanje civilne družbe spreminjata, ker sta del kulturnega procesa, saj nanju pomembno vplivajo kode prevladujočih vrednot v družbi« (EESC 2004: 104). Zaradi tega civilne družbe ni mogoče definirati enkrat za vselej; lahko jo le opišemo v okvirih določenih lastnosti socio-kulturnega prostora in časa, v katerem se pojavlja. Videti je, da civilna družba, kot ugotavljajo tako raziskovalci kot akterji civilnodružbenih organizacij in politični odločevalci, v EU obstaja vsaj v dveh različnih socio-kulturnih kontekstih, ki ustrezata ločnici med bivšimi komunističnimi državami in državami z liberalnejšo kapitalistično tradicijo. V Vzhodni in Srednji Evropi, kjer je civilna družba delovala kot protitež centralistični birokraciji, ekonomiji in politiki, podvrženi državnemu nadzoru,¹⁰ je bil še posebno pomemben dualistični pogled na ločenost civilne družbe in države. Po zlomu komunističnih režimov se mora civilna družba prilagajati novonastali situaciji, saj ne predstavlja le homogene sile opozicije državi, ampak se mora soočiti z novo realnostjo: s trgov. V zahodnih družbah pa civilna družba ni zgolj ekskluzivna opozicija državi, ampak opravlja intermediarno¹¹ vlogo med državo, trgov in državljanom. Osrednja skrb civilne družbe se nanaša na vprašanje, kako ponovno zgraditi občutek solidarnosti

10. V komunističnih režimih se je civilna družba razvijala kot opozicija državi; posledično ta tradicija civilno družbo pojmuje kot »protipolitično«, kot »utelešenje družbenih kreposti, soočenih s političnim primežem« (White 1994: 376). Le civilna družba, in ne država, je prostor demokratične legitimnosti.

11. Koncept intermediarne sfere v civilnodružbene razprave uvajata Berger in Luckman (1999) ter s tem apelirata na vmesno področje med posameznikom in megastrukturami oz. med mikro-ravnjo malih življenjskih prostorov in makroravnjo velikih družbenih institucij. Intermediarne institucije kot raven višjega organizacijskega reda morajo opravljati vlogo posredovanja med posamezniki, njihovimi malimi življenjskimi svetovi in velikimi institucijami, in to v obe smeri: od posameznikov k institucijam in obratno. Tako omogočajo, da posamezniki »prenesejo« svoje osebne vrednote iz zasebnega življenja na različna družbena področja tako, da ustvarjajo »pritisk za preoblikovanje preostale družbe«. V tem smislu posredujejo med posamezniki in družbeno uveljavljenimi vzorci izkušenj in delovanja. Po Luckmanovem (1996) mnenju imajo prek teh institucij posamezniki dejansko možnost prispevati k produkciji in prenosu družbenega repertoarja smislov, vrednot in življenjskih pogledov. Temeljni okvir

med ljudmi, s čemer bi ljudje ojačali družbene vezi, nujno potrebne za funkcioniranje skupnosti. S tem, ob uspešno izvedenih mediacijah med »malimi življenjskimi svetovi in megastrukturami« (Luckman 1996), institucije civilne družba preprečujejo redukcijo državljanov na akterje, ki so »državno odvisni« in »ekonomski subjekti«.

Težave pri opredeljevanju pa ne nastajajo samo zaradi različnih socio-kulturno in doktrinarno pogojenih opredeljevanj fenomena, ampak tudi zaradi pomanjkanja empiričnih podatkov, ki bi celostno zajeli fenomen. Pritoževanje nad njihovim pomanjkanjem je očitno že na nacionalni ravni, ko prestopimo meje nacionalnosti, pa se (očitno fenomenu primerno) najdemo na transnacionalnem področju nepregledne serije študij primerov, ki so prepogosto omejene le na določen sektor civilnodružbenega delovanja. A četudi te študije ne omogočajo zaobjetja celotnega fenomena, jasno kažejo na pomembnost civilnodružbenega povezovanja, ki presega nacionalne meje, tako za funkcioniranje lokalne skupnosti, družbeno mobilizacijo in za širjenje raznovrstnih informacij in inovacij (Bartlett in Ghoshal 1997). Zaradi povečanja mobilnosti in migracij ter cenejših in posledično dostopnejših, vse bolj naprednih komunikacijskih tehnologij ti konteksti segajo prek nacionalnih meja, življenje ljudi pa se lahko odvija v kontekstu omrežij, ki se raztezajo prek različnih držav, kultur in celin (Castells 1996). Vendar ta transnacionalna povezanost, ki ima pomembne posledice tako za družbeno kohezivnost, politično mobilizacijo kot tudi tok informacij, ki je nosilec vrste ekonomskih in kulturnih sprememb, ni zajeta v statistikah, v družboslovnih znanostih pa je le delno raziskana (Kaldor et. al. 2003: 18). Vrsta konvencionalnih konceptov in terminologij temelji na ideji teritorialne nacionalne države, nacionalne ekonomije in družbe, kar tudi otežuje dojetje in raziskovanje transnacionalnih civilnodružbenih povezav, njihove vloge in vpliva. Scholte (1999) in Beck (2001) opisano stanje izražata s terminom »metodološki nacionalizem«. Po Beckovem (2001) mnenju ta izraz opisuje pogosto stanje socioloških obravnav, ki pojmujejo družbe kot podrejene državnemu; družbe so državni red, družbeni pomeni politični red. Družba in država sta mišljeni, organizirani in živeti kot prekrivajoči se (Beck 2003: 44). Kaže se potreba po spremembi načina mišljenja ter novi pojmovni naravnosti in usmerjenosti v neintegrirano raznolikost brezmejnega sveta. Z drugimi besedami, debato o transnacionalnosti znotraj družboslovnih znanosti lahko razumemo kot ploden spor o tem, katere temeljne podmene, podobe družbenega, katere analitične enote bi lahko nadomestile nacionalno državno aksiomatiko.

Da pa vpričo omenjenih in še vrste drugih teoretskih in metodoloških zagat ne bi zašli v prekomeren pesimizem, bomo na podlagi obstoječe literature poskušali odgovoriti vsaj na dve osnovni vprašanji, ki bistveno vplivata na opredeljevanje in delovanje transnacionalnih povezav civilnodružbenega organiziranja v EU: Kdo so akterji civilne družbe? in Zakaj sploh transnacionalna civilna družba na ravni EU?

(možne) mediacije Luckman in Berger (1998) podobno kot Pestoff (1992) vidita v povezovanju intermediarnih in makrostruktur s posamezniki, hkrati pa izpostavljata še pomembnost obstoja določenih razpršenih kulturnih usmeritev oz. kulturne mentalitete (s poudarkom na toleranci).

4 Akterji civilne družbe v EU

Kdo so akterji, ki tvorijo civilno družbo v EU? Verjetno ni presenetljivo, da odgovor na to vprašanje ni niti lahek niti enoznačen. V dokumentih Odbora za gospodarske in socialne zadeve¹² (EESC 1999), posvetovalnega telesa, ki omogoča ustanovam EU, da pri pripravi odločitev ovrednotijo in upoštevajo interese različnih gospodarskih in socialnih skupin, naletimo na naslednjo opredelitev: Civilnodružbene organizacije vključujejo:

1. t. i. akterje trga delovne sile oz. socialne partnerje;
2. organizacije, ki reprezentirajo socialne in ekonomske akterje, ki niso socialni partnerji v strogem pomenu te besede;
3. nevladne organizacije (NVO), ki združujejo ljudi pri doseganju skupnega cilja; to so npr. okoljevarstvene organizacije, organizacije za zaščito človekovih pravic, zveze potrošnikov, dobredelne organizacije, izobraževalne organizacije itd.;
4. iz skupnosti izhajajoče neprofitne organizacije (»community based organizations« – CBO-ji), namenjene uresničevanju ciljev svojega članstva, npr. vse nevladne organizacije, prek katerih državljani participirajo na lokalnih ravneh, mladinske organizacije, združenja družin ipd.;
5. verske skupnosti (EESC 1999: 22).

12. Odbor za gospodarske in socialne zadeve je posvetovalno telo, ki omogoča ustanovam EU, da pri pripravi odločitev ovrednotijo in upoštevajo interese različnih gospodarskih in socialnih skupin. 350 članov OGS je razdeljenih v tri skupine:

1. skupina delodajalcev (predstavniki industrije, bančnih in finančnih ustanov, zvez prometnih operaterjev ...),
2. skupina delavcev (predstavniki sindikalnih organizacij),
3. skupine različnih interesov (predstavniki kmetijstva, obrti, malih in srednje velikih podjetij, strok, združenj potrošnikov in organizacij, ki predstavljajo interese npr. družin, ekoloških gibanj itd.).

Člane kandidirajo države članice, imenuje pa jih Svet EU po posvetovanju z Evropsko komisijo. Njuna naloga je, da poskrbita za čim bolj raznoliko zastopanost gospodarskega in družbenega življenja. Mnenja OGS za ustanove EU niso obvezujoča, so pa dragocena z več vidikov. Organom, ki sprejemajo odločitve, pomagajo pri ugotavljanju morebitnega vpliva predlogov komisije na tiste, ki jih taki predlogi zadevajo. Prav tako pomagajo pri ugotavljanju sprememb, ki bi bile potrebne za dosego širše podpore. Velikega pomena so tudi mnenja, ki jih OGS izdaja na lastno pobudo, in informativna sporočila, ki jih pripravljajo posamezni oddelki, saj obravnavajo teme, ki jih druge institucije zapostavljajo oz. ignorirajo. S tem OGS komisijo pogosto spodbudi tudi k predložitvi potrebnih predlogov. Poleg tega se morajo posamezni oddelki Evropske komisije in parlamenta ukvarjati s številnimi zelo specifičnimi vprašanji in OGS lahko marsikdaj v pomoč ponudi svoje strokovne izkušnje. Posvetovalna vloga OGS omogoča njegovim članom, torej organizacijam, ki jih zastopa, da sodelujejo v procesu odločanja znotraj EU. Ker so si stališča včasih diametralno nasprotna, obravnave v odboru pogosto zahtevajo pogajanja, ki vključujejo ne le tradicionalne socialne partnerje, ampak tudi vse druge socialne in poklicne interesne skupine, ki jih to telo zastopa. Obravnave in pogajanja ter iskanja soglasja navsezadnje vodijo v izboljšanje kakovosti in kredibilnosti procesa odločanja v skupnosti. Vse to dokazuje, da ima OGS znotraj evropske institucionalne ureditve posebno vlogo: to je prvi forum, v katerem so zastopana in obravnavana stališča organizacij civilne družbe v EU.

Pri opredeljevanju akterjev civilne družbe je vidna stroga omejenost na formalne (pogosto tudi profesionalne) organizacije. Moteča pa je predvsem nejasnost razmejevanja med ekonomskimi in civilnimi akterji. Opozoriti velja na nejasnost opredelitve pod točko 2. Ali je potencial ekonomskih akterjev, da delujejo kot del civilne družbe, upravičen? Po formulacijah, ki jih lahko najdemo tudi v drugih dokumentih Odbora za gospodarske in socialne zadeve, npr. »civilna družba vključuje osnovne strukture družbe, ki se nahajajo zunaj vladne ali javne administracije, vključujoč ekonomske akterje, ki navadno niso pojmovani kot del tretjega sektorja« (EESC 1999: 51–52), lahko sklepamo, da Odbor za gospodarske in socialne zadeve civilno družbo razume kot entiteto, ki je strogo ločena od države, ki pa do določene mere vključuje ekonomske akterje in njihova združenja. Razloge za takšno obravnavo civilne družbe lahko najdemo v ustaljenih odnosih odbora z določenimi ekonomskimi akterji; ti so vidni del partnerjev in sestave Odbora za gospodarske in socialne zadeve (kot ena od strani socialnega partnerstva). Poleg tega je socialni dialog, ki vključuje ekonomske akterje, ustaljena oblika delovanja, ki je ne gre enačiti z manj tradicionalnim civilnim dialogom. A čeprav je civilni dialog razumljen kot od socialnega dialoga ločena entiteta, na njegov razvoj neposredno in posredno vplivajo obstoječe, že uveljavljene strukture socialnega dialoga (EESC 2003b: 11). Ne da se zanikati niti dejstva ekonomske naravnosti oz. narave velikega števila interesnih skupin EU. Očitno je prevladalo mnenje, da bi strogo normativna, neinkluzivna definicija civilne družbe izključila veliko število dejavnikov vpliva in delovanja, saj lahko ozkopotезno črtanje meja med zasebnim sektorjem in civilno družbo zabriše medsebojno odvisnost med njima. Menimo, da je mogoče omenjeno pozicijo sprejeti le pod določenim pogojem, in sicer: ekonomski akterji niso *a priori* izključeni iz civilne družbe, če je njihovo delovanje neprofitne narave, teži k javnemu dobremu in ne *le* zadovoljevanju oz. uresničevanju zasebnega interesa, njihovo delovanje pa vodita svobodna izbira vključenosti in samoorganiziranost entitete, ki prevzema vlogo intermediarnosti.

Relevantna je še CONECCS-ova¹³ definicija, ki kot akterje civilne družbe opredeljuje:

- sindikate,
- federacije (združenja) zaposlenih/delavcev,
- združenja poklicnih interesnih skupin,
- neprofitne – nevladne organizacije,
- storitvena in proizvodna združenja,
- zveze javnih oblasti,
- politične interesne skupine,
- verske interesne skupine,
- druge skupine.

S tem, ko razlikuje med različnimi vrstami poslovnih (ekonomskih) federacij, je CONECCS-ova definicija sicer natančnejša, presenetljivo pa vključuje tudi politične

13. CONECCS (Consultation, the European Commission and Civil Society), dostopno na: http://europa.eu.int/comm/civil_society/coneccs/index_en.htm

interese, definirane kot »organizacije, ki same niso politične stranke, a zastopajo specifično perspektivo določene stranke glede javne politike skupnosti ali simpatizirajo z določenimi vidiki stransarske politike« (CONECCS, FAQ), in javne avtoritete kot »organizirane skupine javnih administrativnih struktur na lokalni, regionalni in izpeljanih ravneh« (CONECCS, FAQ).

Raznovrstnost definiranja in opredeljevanja akterjev civilne družbe na ravni EU se je več kot očitno pokazala v Konvenciji civilnodružbenih organizacij na evropski ravni (EESC 1999b). Strinjanje je bilo doseženo le pri določanju osnovnih načel delovanja civilnodružbenih organizacij v EU – to so: avtonomija, pluralizem, subsidiarnost in odgovornost. Enoznačno pa ni bilo mogoče odgovoriti na vprašanja, kot sta: Ali so verske skupnosti del civilne družbe?, Ali so ekonomski akterji, celo socialni partnerji, legitimen del civilne družbe? Morda je smiselno pritrrditi stališču, ki sviri pred podrobnim kategoriziranjem akterjev civilne družbe, saj »dinamičnega dela civilne družbe ne moremo zajeti z definicijami« (EESC 1999b: 41, 51). Posledica preozkega definiranja in vsiljevanja togih kriterijev bi lahko vodila v togost organizacij, nesposobnih odzivanja na spremembe v družbi.

5 Zakaj transnacionalna civilna družba v EU?

Kljub nedorečenosti opredeljevanja civilnodružbenega organiziranja lahko ugotovimo, da v zadnjih letih na ravni EU prihaja do pospešenega ustvarjanja civilnodružbenih omrežij.¹⁴ Te organizacije se pomembno razlikujejo po ustroju in reprezentativnosti ter segajo od *ad hoc* skupin pritiska do visoko organiziranih združenj. Vsem pa je skupno prepričanje, da imajo reprezentativno pravico soodločanja na področju delovanja, katerega interese izražajo. Machiavellijeva, bivša predsednica Odbora za gospodarske in socialne zadeve (EESC 1999: 22), meni, da bodo k evropskim integracijam pozitivno prispevale le civilnodružbene organizacije, ki imajo izoblikovane vsaj osnovne organizacijske mehanizme ter so kvalitativno in kvantitativno reprezentativne za določen sektor. Skupna značilnost teh civilnodružbenih organizacij na evropski ravni pa je njihova intermediarna vloga, ki so jo prenesle z nacionalne ravni. Gledano z vidika vloge, naj bi intermediacija:

1. omogočala javno debato, potrebno za delovanje demokracije, saj po predpostavkah znotraj civilne družbe nastaja javno zavedanje, ki je nujen pogoj demokratičnega političnega delovanja;
2. delovala kot »pes čuvaj«, ki opozarja na neprimerne odzive ali neupoštevanje zahtev državljanov v okviru reprezentativne demokracije; ima torej intermediarno vlogo posredovanja societalnih zahtev političnim predstavnikom;
3. ustvarjala prostore udejanjanja participativne demokracije (EESC 1999, 2004).

14. Social Platform (<http://www.socialplatform.org/anim/anim.htm>), The European Environmental Bureau (<http://www.eeb.org/>), European Health Network (<http://www.ehnheart.org/content/default.asp>), European Non-Governmental Sport Organisations (<http://www.engso.com>), European Forum for Freedom in Education (<http://www.effe-eu.org/>) itd.

Intermediarnost civilnodružbenih organizacij na ravni EU izhaja tudi iz njihovih stikov z lokalno ravno, kjer so pogosto (posplošeno) nosilci dvojne funkcije: *storitvene* – izvajanje zdravstvenih, socialnih, izobraževalnih, poklicnih, pravnih storitev, administrativne podpore itd. Ta funkcija jim omogoča vpogled v probleme in zahteve skupnosti in posameznikov ter stik z njimi. Omenjena opažanja (potrebe, stališča, zahteve) lahko reflektirajo in predstavijo političnim odločevalcem (*funkcija zastopništva*). Storitvena funkcija in zastopništvo sta torej med seboj tesno povezana.

Naslednja ključna točka civilne družbe je njena »komunikacijska moč«. ¹⁵ Pogosto slišimo argumente, da civilna družba pospešuje proces evropske unifikacije s tem, ko omogoča ustvarjanje »evropskega javnega prostora« (CEC 2000a: 5), ali če gremo še korak dalje, ko prispeva h graditvi »evropske identitete« (EESC 1999). Predpostavlja se, da lahko civilna družba kot prostor generiranja javnega zavedanja deluje družbeno integrativno ter spodbuja aktivno državljanstvo in politično participacijo na temeljih pluralnosti, zastopništva (reprezentacije) partikularnih interesov in parcialnosti. Habermas v tem smislu izpostavlja, da osrednji medij civilne družbe ni »administrativna moč« (država) ali denar (ekonomija), ampak »komunikacijska moč« (Habermas 1996: 366–367). Prek omenjene moči lahko civilna družba postane središče družbene integracije in politične participacije. S tem preprečuje redukcijo državljanov na akterje, ki so »državno odvisni« in »ekonomski subjekti«. Podobno tudi nekdanja predsednica Odbora za gospodarske in socialne zadeve (Machiavelli v EESC 1999) civilni družbi pripisuje potencial javne debate, potrebne za delovanje demokracije. Kot takšna civilna družba odpira kanale za artikulacijo, agregacijo in reprezentacijo interesov, ki so drugačni od tistih, ki jih običajno uporabljajo politične stranke ali ekonomski akterji. Civilnodružbene organizacije torej kot ustvarjalci prostorov komunikacije med relevantnimi deležniki, ki delujejo na temelju pluralizma, ¹⁶ pogosto na nestrukturiran ali strukturiran način omogočajo ustvarjanje in uveljavljanje argumentov in vrednot javne debate, saj je nenehno razvijajoč se, k ciljem usmerjen proces komunikacije oblika kooperacije, lastna civilni družbi (EESC 1999: 43).

V Beli knjigi evropskega vladanja (EC 2001) najdemo tudi zanimiv odnos Evropske komisije do vloge civilne družbe, ki se navadno opisuje z izrazom »pes čuvaj«. Politiki EU v civilnodružbenih organizacijah očitno vidijo priložnost za vključevanje državljanov v procese doseganja ciljev EU in možnost za zagotavljanje povratnih informacij v komunikaciji, pa tudi možnost za izražanje kritike in možnost za mobilizacije protestov, vendar je hkrati izpostavljeno, da participacija ne pomeni institucionalizacije protesta. Očitno se predvideva rast civilnodružbene vključenosti v oblikovanje javnih politik,

15. Skladno s Habermasovimi idejami se razvija ideja »diskurzivne demokracije«, ki poudarja procese komunikacije in interakcije. Civilna družba v tem kontekstu ustvarja politično zavedanje, v okviru katerega demokratična debata generira mnenja in standarde. Proces informiranja in komunikacije postane hkrati odločevalski proces, prek katerega civilna družba išče strinjanje o skupnih vrednotah. Te vrednote morajo implementirati demokratične institucije (lokalne, državne ali naddržavne).

16. Rizman (1999: 5) opozarja, da je ta komunikacijska moč pomembna predvsem za tiste skupine, ki so tradicionalno izključene iz procesov političnega odločanja.

pri čemer se upa, da bodo državljani vse bolj sprejemali EU in ne protestirali proti njej, če jo bodo, tudi po zaslugi angažiranosti civilnodružbenih organizacij, bolje razumeli. O možnosti, da lahko pride do ravno nasprotnih učinkov, se očitno ne razmišlja.

V kontekstu transnacionalnih prostorov EU pride do izraza tudi pomen subsidiarnosti. Civilna družba uvaja dimenzijo subsidiarnosti, ki označuje sodelovanje civilnega, političnega in ekonomskega sistema tako na lokalnih, državnih in supradržavnih ravneh družbe. Hkrati je treba opozoriti tudi na večplastnost potencialne subsidiarnosti. Tako Briesch (EESC 2003b) opozarja, da je v odločevalske procese poleg teritorialne (horizontalne) in politične (vertikalne) subsidiarnosti in distribucije moči potrebno vključiti tudi funkcionalno in socialno (horizontalno) subsidiarnost. Subsidiarnost tako ni preprosto le načelo administrativnih tehnik in distribucije moči, ampak tudi izraz določenega pojmovanja posameznika, njegovih svoboščin, njegove odgovornosti in družbe, v kateri živi. Predpostavlja se, da bi družbe funkcionirale bolje, če bi državljani imeli občutek, da se odločitve, ki jih zadevajo, sprejemajo na za to najprimernejših ravneh. Primerna raven pa ni določna le s teritorialnimi merili (evropski, nacionalni in lokalni prostor), ampak tudi s pomočjo funkcionalnega kriterija glede na specifično ekspertizo (javne oblasti, ekonomska skupnost, socialna partnerstva in civilnodružbene organizacije). Pri odločanju o tem, kdo naj bo vključen v odločevalski proces, je torej poleg teritorialne subsidiarnosti dobro upoštevati tudi funkcionalno subsidiarnost.¹⁷ Obe vsaka na svoj način omogočata večjo odzivnost odločevalskega procesa na dejanske potrebe ljudi in večjo učinkovitost, zato je bistveno uvažanje komplementarnosti.

Mazeyjeva in Richardson (1999) tako menita, da je zaradi heterogene narave evropske identitete potreba po participaciji na ravni EU še izrazitejša kot potreba po participaciji na ravni nacionalne države. Od tod izvira tudi potreba po zasnovanju vrste participativnih struktur, ki bodo omogočale državljanom z različnimi identitetami reprezentacijo in sodelovanje v procesih oblikovanja in sprejemanja javnih politik na ravni EU v skladu z njihovimi specifičnimi identitetnimi kriteriji.¹⁸

Kljub dokaj dobri opredeljenosti vlog civilne družbe v EU pa lahko ugotovimo, da prispevek transnacionalne civilne družbe, definirane kot »tisti nevladni akterji, ki so vključeni v notranje izmenjave teles evropske skupnosti – socialne, ekonomske, politične – in s tem vplivajo, posredno ali neposredno, na rezultate procesov javnih politik na evropski ravni« (Stone Sweet in Sandholz 1998: 9), ni popolnoma jasen, mehanizmi komunikacije in možnosti intermediacije med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU pa niso dorečeni. Koristen vpogled v mehanizme in možnosti civilnodružbene participacije ponujata George in Bache (2001: 29) ki glede na raven institucionalizacije

17. Pri čemer je potrebno izpostaviti dodano vrednost, ki jo znotraj civilnodružbenega sektorja akumulirana eksperiza lahko ponudi odločevalskemu procesu. Pomembna je predvsem zaradi svoje povezanosti s socialnimi skupnostmi na lokalni ravni (t. i. »grassroots« družbe).

18. Prebivalci EU naj ne bi bili zastopani le kot evropski državljani v okviru Evropskega parlamenta ali kot državljani posameznih nacionalnih držav znotraj Evropskega sveta. Smiselna bi bila tudi njihova reprezentativnost kot npr. pripadnikov regij ali poklicnih skupin ali posamezne etnične manjšine.

razlikujeta med tremi stopnjami civilnodružbene participacije v procesih javnih politik na ravni EU:

- popolnoma institucionalizirana reprezentacija prek Odbora za gospodarske in socialne zadeve;
- polinstitucionaliziran socialni dialog, ki daje možnost participacije socialnim partnerjem;
- lobiranje (najmanj institucionalizirana in hkrati najpogostejša oblika vplivanja).

Vendar avtorja ugotavljata, da možnosti lobiranja civilnodružbenih organizacij pri različnih institucijah EU niso enakomerno razporejene. Evropski parlament je tradicionalno dojet kot institucija, ki je najbolj odprta za lobiranje neprofitnih civilnodružbenih interesov (Mazey in Richardson 1999: 103). Pogosta tarča lobiranja je tudi Sodišče Evropskih skupnosti; svoje interese so pri tej evropski ustanovi še posebno uspešno reprezentirale civilnodružbene organizacije, ki zastopajo pravice žensk, in okoljevarstvene skupine (Mazey in Richardson 1999: 115). Evropski svet v nasprotju s prej omenjenima ni tako odprt; pot do njega navadno vodi prek lobiranja na ravni držav članic (Mazey in Richardson 1999: 118–119).

Odbor za gospodarske in socialne zadeve kot institucionalizirana oblika predstavnštva na ravni EU deluje kot »glas civilne družbe« na evropski ravni (EESC 2001a: 3, 8). Njegovo poslanstvo je predstavljanje različnih kategorij ekonomskih in socialnih aktivnosti, predvsem reprezentativnost proizvajalcev, kmetov, delavcev, obrtnikov, poklicnih interesnih skupin in reprezentativnost splošne javnosti. Ta seznam je indikativen in naj bi bil odprt, kar naj bi ustrezalo razvijajoči se naravi civilne družbe.

Pomemben je tudi podatek, da ta odbor ni bil ustanovljen z namenom reprezentiranja nacionalnih delegacij, ampak evropskih organizacij, ki imajo skupne interese. Kljub temu njegove člane predlagajo nacionalne organizacije, vendar odbor ni zavezan slediti njihovim izbiram. Odločanje poteka po načelu konsenza, ki se pojmuje kot osnova pogajalskega delovanja v civilni družbi (Machiavelli v EESC 1999: 24). Namen Odbora za gospodarske in socialne zadeve je jamčiti izvajanje participativnega modela civilne družbe oz. omogočati sodelovanje civilne družbe v odločevalskih procesih kot podstat legitimnosti odločanja; deluje torej v smeri redukcije demokratičnega deficita. Mnogi avtorji in predstavniki civilne družbe pa opozarjajo, da je pri tej funkciji vse prej kot uspešen; njegova mnenja in delovanja so ocenjena kot »spremenljive kakovosti« (George in Bache 2001: 201).

Bela knjiga o evropskem vladanju (CEC 2001) sicer posveča veliko pozornosti transnacionalni civilni družbi, organizirani na ravni EU. Predvideva, da naj bi se s pomočjo bolj strukturiranih odnosov konzultacij med transnacionalnimi civilnodružbenimi akterji in telesi EU (predvsem z Evropsko komisijo) izboljšal odnos med civilno sfero in politično strato v EU. Izražena pa ni samo potreba po bolj strukturiranem odnosu, ampak tudi želja, da se prek obstoječih odnosov dialoga izoblikujejo novi mehanizmi sodelovanja. Omenjene pobude so pri akterjih civilne družbe naletele na vrsto dvomov. Problematična ni toliko sama zaželenost bolj strukturiranega odnosa kot vprašanje, ali je upravičeno in smiselno civilnodružbeno angažiranost na ravni EU zreducirati le na

omenjeni »strukturirani odnos«. ¹⁹ Kakorkoli že, za doseganje omenjenih ciljev so bili predlagani naslednji ukrepi, ki v zadnjih štirih letih prehajajo v dejanskost:

- oblikovanje virtualne podatkovne zbirke o evropskih civilnodružbenih organizacijah (CONECCS – Consultation, the European Commission and Civil Society);
- sprejetje (pravno nezavezujočega) pravilnika, ki določa minimalne standarde konzultacije;
- v primerih, ko so odnosi že vzpostavljeni, naj se uveljavljajo »partnerski dogovori«

(povzeto po CEC 2001).

Osrednje sporočilo Bele knjige o evropskem vladanju (CEC 2001), ki izhaja iz debate o strukturiranju odnosov in konzultacij, pa je, da močnejše sodelovanje pomeni tudi večjo odgovornost na strani civilnodružbenih akterjev. Ta se kaže na različne načine: vključuje izboljšanje notranje organiziranosti in učinkovitosti civilnodružbenih organizacij, poleg tega pa naj bi uvajanje pravilnika o sodelovanju zagotavljalo standarde, ki bi izboljšali reprezentativnost civilnodružbenih organizacij in njihovo zmožnost posredovanja informacij ter vodenja javnih debat tudi v državah članicah. Hkrati se predpostavlja krepitev evropeizacije in federalizacije organizirane civilne družbe na ravni EU. Prav tako je pomembno, da bodo s povečevanjem vloge civilnodružbenih organizacij tudi te postale eno od načel dobrega vladanja, ki so v Beli knjigi opredeljena kot odprtost, participacija, odgovornost, učinkovitost in koherentnost (CEC 2001).

Vendar so omenjene pozicije daleč od zelene situacije, ki jo nazorno opisujeta Streeck in Schmitter (1994: 183). Menita, da naj bi aktivnosti organizirane civilne družbe na evropski ravni funkcionirale kot konstituenta evropske birokracije, kar bi eventualno omogočilo odmik evropskih teles od parohialnih nacionalnih politik in medvladnega neodločevalskega procesa v varno zavetje novega sveta supranacionalnega menedžmenta. Kljub razvitosti ideje do materializacije takšnega sistema korporativnega supernacionalizma ne prihaja. Obstoječi sistem je daleč od korporativnih vizij pluralističnega sistema interesne reprezentacije. To sodbo podpira Warleigh (2001), ki dodaja, da večina organizacij, aktivnih na evropski ravni, poslanstva svojega delovanja ne išče v »evrofiliji«, ampak v doseganju določenih ciljev, ki niso nujno »evropsko specifični«. Po njegovem mnenju osnovni cilj torej ni prispevati k oblikovanju »zavedanja evropskosti«, ampak le udejanjanje specifičnih ciljev.

6 Zaključek

Če strnemo razpravo, ugotovimo, da lahko civilnodružbene organizacije pozitivno prispevajo k evropskim integracijam predvsem zaradi reprezentativnosti, ²⁰ mediacije,

19. Zanimiva je tudi ugotovitev, da iz Bele knjige ni mogoče ugotoviti potencialnih sprememb načina delovanja teles EU, do česar pa lahko pride zaradi kooperativnega delovanja in komunikacijskega (dvosmernega) dialoga.

20. Opozoriti velja na težavnost ocenjevanja, ali je določena civilnodružbena organizacija reprezentativna ali ne (to vprašanje je še posebno pomembno v kontekstu institucionalizacije

strokovnosti ter sinergije med trgom in politiko, kar lahko po mnenju Delorsa (EESC 1999: 79) pomembno prispeva k boljšemu funkcioniranju EU. Čeprav civilna družba na ravni EU zaradi nedorečenosti »pravil igre« ne dosega svojih potencialov, vrsta avtorjev meni, da civilna družba, ki se razvija na evropski ravni – prek vključenosti civilnodružbenih organizacij na različnih ravneh odločanja²¹ – postaja pomemben dejavnik evropskih integracij. Preden civilni družbi pripišemo prevelik pomen ali vanjo usmerimo prevelika pričakovanja, pa je dobro povzeti opozorila mnogih avtorjev (Warleigh 2001; EESC 1999; Rizman 1999 itd.), da civilna družba sicer lahko pomembno prispeva h konsolidaciji demokracije, vendar je sama po sebi ne povzroča. Končni učinek civilnodružbenih prizadevanj moramo povezati z učinkom drugih institucij, procesov in strateških intervencij.

Pomembno število civilnodružbenih organizacij je že izoblikovalo specifične strukture (pogosto v obliki federacije) z namenom mediacije pri evropskih institucijah. Te so neposredno organizirane na evropski ravni. Obstajajo pa tudi številne organizacije, ki čeprav niso organizirane na evropski ravni v strogem pomenu te besede, delujejo na nacionalni, regionalni, lokalni ali globalni ravni in vključujejo evropske vidike oz. pomembno prispevajo k evropski integraciji. Omenjene organizacije imajo skupne cilje in vizije, ki segajo prek nacionalnih meja in mejnikov. V vsakodnevni praksi se soočajo z evropskimi regulacijami. So civilnodružbene organizacije, ki delujejo v evropskem kontekstu, vzpostavljajo neposrednih povezav med omenjenimi organizacijami in evropskimi institucijami pa je eden od prioritarnih ciljev, ki jih ima Odbor za gospodarske in socialne zadeve kot predstavnik civilnodružbene sfere na ravni EU.

Vendar kot že rečeno, mehanizmi komunikacije in možnosti intermediacije med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU niso dorečeni ter so po mnenju predstavnikov civilne družbe, delujoče na ravni EU (EESC 1999, 2005; CEC, 2002), pogosto prepuščeni samovolji in pogojni odprtosti političnih teles. Civilnodružbene organizacije opozarjajo na nezadostnost takšnega sistema komuniciranja s telesi EU. Izpostavljajo predvsem problematičnost neobvladljive kompleksnosti sistema in njegovo netransparentnost. Nezadovoljstvo tako na vsebinski kot na strukturni ravni Jean De Munck (EESC 1999: 46) strne na naslednji način:

- delokacija problemov – nastane zaradi generaliziranja problemov in njihovega neumeščanja v relevantni kontekst;
- sektorstvo – je v kompleksni realnosti zelo neproduktivno;
- hierarhična birokracija – kot vzrok časovno zamudnih birokratskih procesov.

civilnega dialoga med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU). V splošnem obstaja strinjanje, da naj reprezentativnost organizacije ne bi nujno temeljila na numeričnem vidiku, torej koliko članov vključuje oz. kolikšna je populacija, katere interese predstavlja. Legitimnost civilnodružbenih organizacij bi morala izhajati tudi iz vrste kvalitativnih vidikov (npr. ekspertize). Določitev kriterijev za kvalitativne vidike pa je problematična (EESC 1999: 41).

21. Najmočnejša omrežja, ki delujejo na ravni EU: socialne organizacije (The Platform of Social NGOs), okoljevarstvene organizacije, organizacije za zaščito potrošnikov in razvojne organizacije (tudi kulturne organizacije, organizacije za zaščito pravic žensk, verske in človekoljubne organizacije).

Civilnodružbene organizacije naj bi s pomočjo svojih ekspertiz in načel subsidiarnosti omogočale kontekstualno umeščanje problemov in izogibanje njihovi delokaciji. Sektorianstvu bi se bilo mogoče izogniti z organiziranimi konzultacijami širokega spektra civilnodružbenih in političnih organizacij kot posrednih ali neposrednih deležnikov določenega problema, in ne le omejenosti na določen sektor.²² Končno, civilnodružbene organizacije lahko prek subsidiarnosti ponujajo alternativen model birokratski »mašineriji«, ki se na evropski ravni (in pogosto tudi v kontekstu nacionalnih držav) kaže kot prekomerna birokratizacija prevelikega števila premalo povezanih in med seboj nekoordiniranih komitejev.²³ Opisano stanje se zdi dokaj idealistično, saj bi bila za njegovo uresničevanje potrebna vrsta »preobrazb«. Če se omejimo le na nekatere, obravnavane v tem prispevku, se lahko pridružimo civilnodružbenim akterjem, ki pozivajo k vzpostavitvi delujočih in fleksibilnih mehanizmov sodelovanja s telesi EU. Obstoj teh mehanizmov pa je mogoč le ob obstoju prepoznavnih, v kontekstu relevantnih struktur in akterjev, vključenih v procese oblikovanja javnih politik. To implicira potrebo po jasnejših opredelitvah in diskurzu o pomenu transnacionalne civilne družbe na ravni EU, o njeni vlogi, enotah in možnostih vplivanja.²⁴ Pri tem imajo lahko pozitivno razvojno vlogo tudi družboslovne znanosti,²⁵ vendar ob predpostavki, da se iz sfere »metodološkega nacionalizma« do določene mere preusmerijo tudi v fleksibilno sfero analize transnacionalnih omrežij.

Viri

Commission of the European Community (1997): Promoting the Role of Voluntary Organizations and Foundations in Europe. Luxembourg, Office of Official Publications of the European Communities. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/enterprise/library/lib-social_economy/orgfd_en.pdf.

Commission of the European Communities (2000): The Commission on Non-Governmental Organizations: Building a Strong Partnership. Dostopno na: <http://europa.eu.int/infonet/library/ff/200011/en.pdf>.

22. Vprašanje je, ali se lahko npr. posamezni problemi ekologije rešijo le v okviru določenega komiteja ali ministrstva z vnaprej opredeljenimi in pogosto glede na kompleksnost problema preveč omejenimi pristojnostmi. Uspešnejši bi bili koordinirani procesi vključevanja relevantnih vplivnih deležnikov. S tem uvidom civilnodružbena sfera pogosto kliče k vzpostavljanju mehanizmov, ki bodo na urejen in reprezentativen način omogočili podobne mediacije med različnimi akterji različnih sektorjev in pristojnosti ter različnih funkcionalnih in teritorialnih entitet.
23. Ne samo, da je potrebno racionalizirati več kot 700 obstoječih komitejev (naloga, ki si jo je 2001 leta zadala Evropska komisija), še pomembneje je vzpostaviti mehanizme mediacije ter uskladiti merila učinkovitosti z merili inkluzivnosti in participacije.
24. Po izjavah predstavnikov teles EU (povzeto iz EECS 1999, 2003; EC 2000, 2001) politična volja za povezovanje s civilnodružbeno sfero na transnacionalni ravni očitno obstaja, saj se civilna družba (pre)pogosto uporablja v smislu čarovne paličice, ki bo Evropo rešila vseh deficitov in kriz: demokratičnega deficita, kulturnega deficita, krize skupnosti in krize države blaginje.
25. Kot primer takšnih prizadevanj naj omenimo VI. okvirni program Evropske komisije (http://europa.eu.int/comm/research/fp6/index_en.html).

- Commission of the European Communities (2001): European Governance; A White Paper. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/governance/governance_eu/index_en.htm.
- Commission of the European Communities (2005): Eurobarometer 63, Public Opinion in the European Union, Directorate General Press and Communication. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf.
- CONECCS, Consultation, the European Commission and Civil Society. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/civil_society/coneccs/index_en.htm.
- European Economic and Social Committee (1999): The Civil Society Organized at European Level. Proceedings of the first Convention. Brussels. 15 and 16 October 1999. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/sco/events/actes_sco_en.pdf.
- European Economic and Social Committee (2003a): Social Dialogic, Civil Dialogic and Social Economy. Working Seminar Organized by the »Socio-Economic Category« of the European Economic and Social Committee, 28 October 2003. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/pages/en/acs/events/28_10_03_social_dialogue/index_en.htm.
- European Economic and Social Committee (2003b): Opinion of the European Economic and Social Committee addressed to the 2003 Intergovernmental Conference. Subcommittee on the European Convention, september 2003. Bruselj. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/cig/docs/opinions/ces1171-2003_ac_en.doc.
- European Economic and Social Committee (2004): Conference on Participatory Democracy: Current Situation and Opportunities Provided by the European Constitution. 8–9 March 2004. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/pages/en/acs/events/08_03_04_democracy/home_en.htm.
- Halman, Loek (2001): The European Values Study: A Third Wave: Source Book of the 1999/2000 European Values Study Survey. Dostopno na: http://spitswww.uvt.nl/web/fsw/evs/documents/EVS_SourceBook.pdf.

Bibliografija

- Anheier, Helmut, in dr. (2001): Introducing Global Civil Society. V Anheier, Helmut, in dr. (ur.): Global Civil Society Yearbook 2001: 1–20. Oxford: Oxford University Press.
- Anheier, Helmut, in Katz, Hagai (2004): Network Approaches to Global Civil Society. V Anheier, Helmut in dr. (ur.): Global Civil Society Yearbook. SAGE Publications.
- Armstrong, Kenneth (2001): Civil Society and the White Paper – Bridging or Jumping the Gaps? Jean Monnet Working Paper 6/01. Dostopno na: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/011601.html>.
- Bartlett, A. Christopher, in Ghoshal, Sumantra (1997): The Transnational Organization. V Derek S. Pugh (ur.): Organization Theory: Selected Reading (4th edition). London: Penguin Books.
- Beck, Ulrich (1992): Risk Society: Towards a New Modernity. Sage Publications.
- Beck, Ulrich (1997): The Brave New World of Work. Polity Press.
- Beck, Ulrich (2002): The Analysis of Global Inequality: From National to Cosmopolitan Perspective. V Anheier in dr. (ur.): Global Civil Society Yearbook 2002: 45–55. Oxford: Oxford University Press.
- Beck, Ulrich (2003 [1997]): Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo. Ljubljana: Krt.

- Berger, Peter, in Luckman, Thomas (1999): *Modernost, pluralnost in kriza smisla: orientacija modernega človeka*. Ljubljana: Nova revija.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Cerny G., Philip (1999): *Globalization and the Erosion of Democracy*. *European Journal of Political Research*, Kluwer Academic Publishers, 36, 1: 1–26.
- Cox, Robert (1997): *The New Realism: Perspectives on Multilateralism and World Order*. London: United Nations University Press.
- Devetak, Silvo (1999): *Nacionalna država in novi evropski red*. *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: Zbornik razprav*. Občanski forum: 68–76.
- Edwards, Michael (1999): *Future Positive: International Cooperation in the 21st Century*. London: Earthscan.
- George, Stephen, in Bache, Ian (2001): *Politics in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Gosewinkel, Dieter, in dr. (2004): *Zivilgesellschaft – National und Transnational*. Berlin Verlag. Berlin: Edition Sigma.
- Gibney, Mark, in dr. (1999): *Transnational State Responsibility for Violations of Human Rights*. *Harvard Human Rights Journal*, 12: 269–295.
- Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot: Osnove socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
- Habermas, Juergen (1996): *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Held, David (1996): *Models of Democracy*. Oxford: Polity Press.
- Horsman, Mathew, in Marshall, Andrew (1995): *After the Nation-State: Citizen, Tribalism and the New World Disorder*. London: Harper Collins.
- Kaldor, Mary, in dr. (2003): *Global Civil Society in an Era of Regressive Globalisation*. V Anheier, Helmut, in dr. (ur.): *Global Civil Society Yearbook 2003*. Oxford: Oxford University Press.
- Keane, John (1999): *Public Life in the Era of Communicative Abundance*. *Canadian Journal of Communication*, 24, 2. Dostopno na: <http://www.cjc-online.ca/viewarticle.php?id=517&layout=html>.
- Luckman Thomas (1998): *Gesellschaftliche Bedingungen, geistliche Orientierung*. V Luckman, Thomas (1998): *Moral in Alltag: Sinnvermittlung und moralische Kommunikation in intermediären Institutionen*. Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Luckmann, Thomas (1996): *Some Problems of Pluralism in Modern Societies*. Dostopno na: <http://stud.unisg.ch/~cems/review/luckmann.html>.
- Mann, Michael (1997): *Has Globalisation Ended the Rise of the National State?*. *Review of International Political Economy*, 1, 3/September 1: 472–496.
- Mazey, Sonja, in Richardson, Jeremy (1999): *Interests*. V Cram Laura, Dinan Desmond, Nugent Neil (ur.): *Development in the European Union*: 105–129. New York: St. Martin's Press.
- Ohmae, Kenichi (1999): *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. Revised Edition. Harper Business.
- Pestoff, Victor (1992): *Third Sector and Cooperative Services – An Alternative to Privatization*. *Journal of Consumer Policy*, 15, 1: 21–45.
- Rizman, Rudi (1999): *Vloga (nove) civilne družbe pri konsolidaciji demokracije*. *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: Zbornik razprav*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.

- Robinson, William (2001): *Society Theory and Globalization: The Rise of a Transnational State. Theory and Society*, Kluwer Academic Publishers, 30, 2: 157–200.
- Robinson, William (2004): *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World; Themes in Global Social Change*. John Hopkins University Press.
- Rumford, Chris (2000): *European Cohesion? Globalization, Autonomization and the Dynamics of EU Integration*. *The European Journal of Social Science Research*, 13, 2, 2000: 183–197.
- Scholte, Jan-Aart (1999): *Globalization: Prospects for a Paradigm Shift*. V Shaw, Martin (ur.): *Politics and Globalization*. London: Routlage.
- Shaw, Martin (1997): *The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation*. *Review of International Political Economy*, 4, 3/1: 497–513.
- Shaw, Martin (2000): *Theory of Global State: Global Reality as an Unfinished Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone Sweet, Alec, in Sandholtz, Wayne (1998): *Integration, Supranational Governance and the Institutionalization of European Polity*. V Stone Sweet, Alec, in Sandholtz, Wayne (ur.): *European Integrational and Supranational Governance: 1–26*. Oxford: Oxford University Press.
- Streeck, Wolfgang, in Schmitter, Philippe (1994): *From National Corporativism to Transnational Pluralism; Organized Interests in the Single European Market*. *Politics and Society*, 19: 133–164.
- Svetličič, Marjan (1996): *Svetovno podjetje: izzivi mednarodne proizvodnje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Wallerstein, Immanuel (1999): *Utopistike: Dediščina sociologije*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Warleigh, Alex (2001): *Europeanizing Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization*. *Journal of Common Market Studies*, 39, 4: 619–639.
- White, Gordon (1994): *Civil Society, Democratization and Development*. *Democratization*, 1, 3: 375–390.